

Rewolucja islamska w Iranie – przyczyny, przebieg, konsekwencje

Iranian Revolution – causes, course and consequences

Sylwia Mazurek

sylwia.m1990@gmail.com

Magister teologii ze specjalnością turystyka krajów biblijnych. Obecnie doktorantka na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego – kierunek teologia religii oraz studentka filologii włoskiej. Główne zainteresowania naukowe: związki zjawiska religii z polityką oraz historia XX wieku.

Rewolucja islamska w Iranie jest tematem bardzo ważnym dla zrozumienia historii Bliskiego Wschodu, szczególnie w kontekście relacji między religią a władzą świecką w tamtejszych państwach. Z drugiej strony jest to temat niezwykle skomplikowany i wielowątkowy, dlatego w krótkim artykule można przestawić tylko jego ogólny zarys. To jest też cel niniejszego artykułu: opisanie przyczyn oraz najważniejszych okoliczności wybuchu rewolucji, a także zaprezentowanie jej głównych założeń oraz postaci przywódców, na czele z Ruhollahem Musawim Chomeinim.

Część pierwsza niniejszego artykułu dotyczyć będzie powstania islamu oraz stosunku tej religii do życia społecznego i politycznego. Jest to bowiem zagadnienie, które miało zasadnicze znaczenie dla ideologów i przywódców zarówno samej rewolucji islamskiej, jak i dla szeroko pojętego ruchu fundamentalizmu islamskiego. Druga część poświęcona będzie sytuacji Iranu na początku XX w. oraz rządów dynastii Pahlawi ze szczególnym uwzględnieniem programu reform modernizacyjnych. Część trzecia zawierać będzie prezentację najważniejszych myślicieli i przywódców opozycji religijnej, a także przedstawienie metod działania tego ruchu. Kolejna część zawierać będzie

analizę samej rewolucji, a część ostatnia – analizę sytuacji po przejściu władzy przez obóz ajatollaha Chomeiniego.

Artykuł ten oparty jest na polskich i zagranicznych publikacjach, dotyczących zarówno współczesnej historii Iranu, jak i zjawiska fundamentalizmu islamskiego. Znaczna większość tych pozycji jest nowa, wydana już na początku XXI w., przedstawia więc aktualny stan wiedzy i rewolucję islamską z perspektywy czasu. Pewnym wyjątkiem jest pod tym względem książka *Rewolucja Chomeiniego*¹, napisana jeszcze przed rokiem 1989, jest to jednak pozycja, która – mimo widocznych wpływów ideologii komunistycznej – przejrzysto i rzeczowo przedstawia przebieg rewolucji islamskiej, dlatego też została włączona do bibliografii niniejszej pracy.

Islam i fundamentalizm

Rewolucja islamska w Iranie jest powszechnie przedstawiana jako przykład tryumfu fundamentalizmu islamskiego. Aby więc zrozumieć wydarzenia z roku 1979, należy najpierw uświadomić sobie, czym jest fundamentalizm islamski oraz jak islam jako religia podchodzi do kwestii polityki i życia społecznego.

Wojciech Grabowski w swojej książce *Fundamentalizm islamski na Bliskim Wschodzie*² definiuje fundamentalizm islamski jako:

„[...] ruch religijny postulujący ściśle przestrzeganie prawa muzułmańskiego i ochronę tożsamości kulturowej przed obcymi wpływami, a tym samym pragnący powrotu do «fundamentów» islamu i umocnienia jego cywilizacji poprzez aktywność polityczną, kaznodziejstwo lub metody terrorystyczne”³.

Jest to uniwersalna definicja, która całościowo oddaje najważniejsze cechy fundamentalizmu muzułmańskiego. Trzeba jednak pamiętać, że jest to ruch bardzo złożony, na który składają się mocno zróżnicowane grupy i poglądy. Wśród jego wyznawców występują różnice w poglądach dotyczące interpretacji Koranu i sunny, uznawania lub nieuznawania poszczególnych hadisów, przynależności do jednej z czterech szkół prawnych (malickicka, hanaficka, hanbalicka, szaficka⁴) oraz do nurtów w ramach islamu (sunnizm i szyizm), stopnia

¹ J. Dul, *Rewolucja Chomeiniego*, Warszawa 1990, 111 s.

² W. Grabowski, *Fundamentalizm islamski na Bliskim Wschodzie*, Gdańsk 2013, 185 s.

³ Zob. tamże, s. 19.

⁴ Zob. M. Samojedny, *Sunnickie szkoły prawa muzułmańskiego*, 18 s., www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/42414/014.pdf [dostęp: 8.04.2015].

radykalizmu i otwartości na reformy. Obóz ajatollaha Chomeiniego należał do nurtu islamu szyickiego, który powstał w VII w. w wyniku wewnętrznych walk wśród zwolenników Mahometa o przejęcie następstwa po nim. Szyici uważają, że prawowitymi następcami Proroka są potomkowie czwartego kalifa Alego ibn Abi Taliba, męża Fatimy, czwartej córki proroka, od którego otrzymali boską łaskę nieomylności i duchowej czystości. Według ich przekonania ostatni imam nie umarł, ale żyje w ukryciu i w przyszłości powróci jako mahdi (prawdziwy mesjasz), by zaprowadzić na ziemi pokój i porządek⁵.

Żeby zrozumieć fundamentalizm islamski oraz rewolucję irańską, należy sięgnąć aż do momentu powstania islamu oraz życiorysu jego założyciela, Mahometa. Jego pełne arabskie imię brzmiało Muhammad ibn Abd Allah ibn Abd al-Muttalib, urodził się w 570 roku po Chr. w Mekce na Półwyspie Arabskim. Pochodził z plemienia Kuriaszydów, którzy na początku VII w. władali Mekką, a dokładniej z jednej z jego biedniejszych gałęzi, rodu Haszymitów⁶. W młodości pracował jako przewodnik karawan. W 610 r. objawił mu się archanioł Gabriel (arab. Dżibril) i przekazał mu pierwsze z serii objawień dotyczących przede wszystkim jedyne Boga oraz przyszłego Sądu Ostatecznego, który ma przeprowadzić nad światem. Po tym wydarzeniu Mahomet założył w Mekce pierwszą wspólnotę wyznającą nową, głoszoną przez niego religię, złożoną między innymi z jego żony Chadidży i kuzyna Ali ibn Abi Talib. Pomimo swojego zaangażowania w działalność prorocką nie odniósł jednak wielkich sukcesów w nawracaniu innych, przeciwnie, po pewnym czasie koncepcja radykalnego monoteizmu ściągnęła na niego wrogość innych mieszkańców miasta, którzy utrzymywali się m.in. z obsługi pielgrzymek podążających do sanktuarium Al-Ka'by, gdzie czczono lokalne bóstwa. W 622 r. na zaproszenie mieszkańców przeniósł się do miasta Jasrib, gdzie objął funkcję politycznego i wojskowego przywódcy. Wprowadził tam twarde rządy oparte na zasadach głoszonej przez siebie wiary. Żydów, którzy mu się sprzeciwiali, nakazał wygnać lub zabić, jego zaś zwolennicy pozbyli się także innych oponentów⁷.

Należy tu zwrócić uwagę, że już od praktycznie od samego początku istnienia islamu Mahomet stanowił dla swojej wspólnoty największy autorytet zarówno religijny, jak i polityczny. Z tego powodu islam z zasady nie uznaje rozróżnienia na religię i politykę, ponieważ

⁵ Szyici, <http://portalwiedzy.onet.pl/62356,szyici,haslo.html>

⁶ Zob. *Plemiona arabskie* w: Z. Landowski, *Świat arabski. Leksykon. Historia, gospodarka, kultura*, Warszawa 2008, s. 208 n.

⁷ Zob. *Muhammad* w: J. Brosse *Wielcy mistrzowie duchowi świata*, tłum. I. Kania, Łódź 1995, s. 148 n.

zgodnie z naukami Proroka życie ludzkie powinno być podporządkowane Bogu we wszystkich swoich wymiarach⁸. Na podstawie tej zasady życie muzułmanina reguluje szariat, czyli oparty na Koranie i Sunnie zespół zasad i przepisów regulujących wszystkie dziedziny życia wyznawców islamu. Według muzułmanów jest to prawo będące dziełem Boga, więc obowiązuje wszystkich członków wspólnoty. Dzieli się na dwie podstawowe części: ibadat (dotyczącą kwestii religijnych) oraz mu'amalat (dotyczącą kwestii doczesnych, takich jak administracja, ekonomia i stosunki społeczne). Przepisy ustalane są na podstawie dwóch zasadniczych kategorii: tego co jest według Koranu dozwolone (halal) i zakazane (haram). Tradycyjne szkoły prawne (cztery sunnickie i jedna szyicka) wykształciły odrębne systemy prawne dotyczące szariatu⁹.

Bezpośrednią przyczyną powstania fundamentalizmu muzułmańskiego w Iranie oraz innych krajach Bliskiego Wschodu był sprzeciw ortodoksyjnych muzułmanów wobec zachodnich wpływów rozwijających się w państwach muzułmańskich. Aby prześledzić powody tego sprzeciwu, należy cofnąć się aż do XVIII w.

W tym okresie widoczna była już wyraźna przewaga cywilizacyjna Europy nad Imperium Osmańskim oraz innymi państwami Bliskiego Wschodu. Władcy tych państw zdawali sobie sprawę, że mogą zmniejszyć tę przewagę dzięki reformom na różnych polach, przede wszystkim jednak – prawa i edukacji. W ten sposób w XIX i XX w. na skutek kontaktów z Zachodem zaczęły rozwijać się w tych krajach nowe instytucje, takie jak świeckie sądy oraz świeckie szkolnictwo, co sprawiało, że instytucje religijne powoli traciły swoją nadrzędną rolę w życiu społecznym i były spychane na margines¹⁰. Na początku XX w. na skutek rewolucji młodotureckiej władzę w Imperium Osmańskim przejęli świeccy nacjonałiści, których celem była właśnie modernizacja i europeizacja państwa, natomiast w 1922 r. Mustafa Kemal Atatürk obalił sułtanat i definitywnie zakończył epokę Imperium Osmańskiego. W przypadku Turcji proces ten zakończył się powodzeniem, jednak w przypadku innych państw, jak chociażby Iranu, podobne usiłowania zakończyły się w zupełnie odmienny sposób: próby przeprowadzania radykalnych reform okazały się fiaskiem i gwałtownym zwrotem w kierunku muzułmańskiej tradycji¹¹.

⁸ Zob. R. Scott Appleby, *Korzenie terroryzmu fundamentalistycznego*, tłum. A. Czerwiński, w: *Encyklopedia terroryzmu*, Warszawa 2004, s. 378-380.

⁹ M. Bankowicz, *Prawo muzułmańskie, w: Słownik polityki*, Warszawa 1999, s. 226 nn.

¹⁰ Zob. S. Bruce, *Fundamentalizm*, tłum. S. Królak, Warszawa 2006, s. 57-60.

¹¹ Zob. tamże, s. 59 n.

Iran na początku XX w. i rządy dynastii Pahlawich

Od XIX w. rozpoczęło się powolne gospodarcze uzależnianie Iranu od Wielkiej Brytanii, spowodowane m.in. otwarciem Zatok Perskiej dla handlu z Wielką Brytanią, i zaciąganie zagranicznych pożyczek. Uzależnienie to było wciąż pogłębiane przez zawieranie różnego rodzaju umów międzynarodowych i udzielanie koncesji zagranicznym firmom. Najbardziej jaskrawymi przykładami takich działań było przyznanie w 1872 r. kontroli nad irańskim handlem i przemysłem brytyjskiemu Żydowi baronowi Juliusowi de Reuterowi. W 1889 r. de Reuter otrzymał prawo do otwarcia banku centralnego i emisji irańskiej waluty¹² oraz wyprzedanie Anglikom praktycznie w całości całego irańskiego przemysłu naftowego. Proces ten odbył się w dwóch głównych etapach: w 1901 r. Anglik William Knox d'Arcy otrzymał od szacha 60-letnią koncesję na eksploatację większości irańskich złóż ropy, natomiast w 1914 r. rząd angielski wykupił większość akcji kompanii naftowej Anglo-Persian Oil Co., zarządzającej resztą złóż, dzięki czemu zdobył kontrolę nad złożami ropy praktycznie na terenie całego kraju¹³.

Kiedy szach i elity bogaciły się, wyprzedając krajowy przemysł obcym, przeciętni obywatele żyli w biedzie i zacofaniu. Na początku XX w. Iran, podobnie jak inne kraje Bliskiego Wschodu, pod względem rozwoju cywilizacyjnego był daleko w tyle za państwami europejskimi. Kiedy w Niemczech, Francji czy na ziemiach polskich istniał już rozwinięty system szkół powszechnych i uniwersytetów, w Iranie w 1901 r. w szkołach państwowych uczyło się tylko 2 tys. uczniów (na 12 mln ludności ogółem), uniwersytety nie istniały i tylko 5 proc. obywateli umiało czytać i pisać. Tragiczna była także sytuacja zdrowotna i sanitarna społeczeństwa – przeciętna długość życia wynosiła 30 lat, a jedno na dwoje dzieci umierało wkrótce po urodzeniu¹⁴.

W 1921 r. władzę przejął dowódca sił zbrojnych Reza Chan, który w 1925 r. ogłosił się również szachem. W trakcie swoich rządów postawił na niezależnienie swojego kraju od politycznych wpływów Wielkiej Brytanii, a także rozpoczął reformy modernizacyjne, które miały pośrednio przyczynić się do szybszego rozwoju cywilizacyjnego kraju, m.in. na polu edukacji, administracji i służby zdrowia, lecz jednocześnie wprowadził zakaz noszenia tradycyjnego stroju przez

¹² R. Czulda, *Iran 1925-2014. Od Pahlawich do Rouhaniiego*, Warszawa 2014, s. 19.

¹³ Zob. J. Dul, *Revolucja Chomeiniego*, dz. cyt., s. 12 n.

¹⁴ Zob. E. Abrahamian, *Historia współczesnego Iranu*, tłum. N. Nowak, Warszawa 2011, s. 37.

mężczyzn i czadoru przez kobiety, powołał Uniwersytet Teherański, pozbawił uprawnień prawniczych szkoły muzułmańskie. Wystąpienia niezadowolonej z jego polityki opozycji tłumił krwawo, wysyłając przeciw niej armię¹⁵.

W czasie II wojny światowej szach, mimo ogłoszonej oficjalnie neutralności Iranu, okazywał wyraźne sympatie proniemieckie, na skutek czego 16 września 1941 r. został przez aliantów zmuszony do zrzeczenia się tronu na rzecz swojego syna Mohammada Rezy Pahlawiego. Miał on nastawienie znacznie bardziej prozachodnie, co objawiało się nie tylko w trakcie wojny, lecz także przez cały okres jego rządów. Z tego powodu od końcówki lat 40. Iran nadal pozostawał w znacznym stopniu uzależniony od Wielkiej Brytanii. Jednym z nielicznych kroków w kierunku zmiany tej sytuacji była próba przeprowadzenia nacjonalizacji przemysłu naftowego podjęta w 1953 r. przez premiera Mohammada Mosadeka z nacjonalistycznej partii Front Narodowy. Udało mu się doprowadzić do tego, że założone w miejsce Anglo-Persian Oil Co. Irańskie Towarzystwo Naftowe zawarło kilka kontraktów z firmami włoskimi i japońskimi, dzięki czemu Irańczycy zyskali większy wpływ na wykorzystanie własnych zasobów ropy. Mosadek został jednak, pod naciskiem Anglii i Stanów Zjednoczonych, szybko zdymisjonowany i nie udało mu się doprowadzić tej reformy do końca¹⁶.

W okresie powojennym społeczeństwo irańskie dalej pozostawało w bardzo złej kondycji, dlatego też Reza Pahlawi postanowił przeprowadzić program kompleksowych reform, nazwanych „białą rewolucją” lub „rewolucją szacha i ludu”. Program ten składał się z 17 punktów i obejmował przede wszystkim przeprowadzenie reformy rolnej, zwiększenie udziału robotników w zyskach przedsiębiorstw, wprowadzenie zmian w systemie wyborczym – przede wszystkim przyznanie prawa głosu kobietom i niemuzułmanom – oraz rozwinięcie systemu edukacji i służby zdrowia. Pomimo jak najlepszych chęci i dużego rozmachu, z jakim przystąpiono do realizacji tego programu, nie przyniósł on spodziewanych efektów. Reforma rolna, której celem było przekazanie ziemi pracującym na niej chłopom i wytworzenie małych, efektywnych gospodarstw, w praktyce doprowadziła do jeszcze większego rozwarstwienia społecznego na irańskiej wsi¹⁷. Podejmowane przy okazji tej reformy próby modernizacji metod rolniczych, ze względu na brak dobrego przygotowania i dostosowania do lokalnych warunków, częściej pogarszały sytuację, niż pomagały. Dobrym przykładem

¹⁵ Zob. S. Bruce, *Fundamentalizm*, dz. cyt., s. 62 n.

¹⁶ Zob. J. Dul, *Rewolucja Chomeiniego*, dz. cyt., s. 15 nn.

¹⁷ Zob. tamże, s. 22 n.

jest tu wykonanie przez wielu rolników dotowanych przez rząd pomp głębinowych z silnikami, których wykorzystanie w niektórych przypadkach znacznie obniżyło poziom wód gruntowych i uniemożliwiło uprawę roli¹⁸. Podobne błędy, polegające przede wszystkim na niedostosowaniu planów do warunków i możliwości, popełniono również na pozostałych polach reform¹⁹.

Generalnie „biała rewolucja” nie spełniła pokładanych w niej nadziei i w latach 70. doprowadziła do rosnącego rozczarowania społeczeństwa. Co prawda program reform w pewnym stopniu przyczynił się do poprawy poziomu życia w Iranie, ale poniesione wydatki były nieproporcjonalnie wysokie w stosunku do otrzymanych korzyści. Rozgoryczenie Irańczyków spowodowane niepowodzeniem reform było spotęgowane przez fakt, że szach wydawał niebotyczne sumy pieniędzy pochodzących z zakupu ropy na broń oraz towary luksusowe przeznaczone dla dworu – produkty, które w irańskich warunkach nie mogły być ani skutecznie transportowane (z powodu braku odpowiedniej infrastruktury²⁰), ani obsługiwane (w przypadku skomplikowanego sprzętu wojskowego).

Opozycja świecka i religijna

Despotyczne rządy Rezy Chana wzbudzały silny opór wielu środowisk, zarówno świeckich, jak i religijnych. Do świeckiej opozycji należeli m.in. liberałowie, którzy marzyli o wprowadzeniu w Iranie wolności i demokracji na wzór zachodni, świeccy nacjonałiści z Frontu Narodowego oraz komuniści z masowej partii Tude, cieszącej się znacznym poparciem. Ważnym elementem opozycji wobec szacha byli

¹⁸ Zob. N.R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, tłum. I. Nowicka, Kraków 2007, s. 142.

¹⁹ Oto kilka przykładów: dostarczenie zgodnie z planem jednej szklanki mleka dziennie każdemu uczniowi z 65 tys. wsi przekraczałoby możliwości produkcyjne całego irańskiego przemysłu mleczarskiego; zaplanowano budowę 20 reaktorów atomowych, chociaż w kraju było tylko 4 specjalistów z tej dziedziny; pełna realizacja reform wymagałaby zatrudnienia 200 tys. specjalistów, w czasie gdy tylko 40 tys. Irańczyków skończyło studia i w większości mieszkało za granicą. Zob. J. Dul, *Rewolucja Chomeiniego*, dz. cyt., s. 27.

²⁰ W połowie lat 70. doszło do absurdalnej sytuacji, w której setki statków z łatwo psującymi się towarami (żywność, chemikalia) miesiącami czekały u wybrzeży Iranu na rozładunek, a gdy udało się już go przeprowadzić, okazało się, że ocalałych produktów nie ma jak transportować ani gdzie składować. Brakowało również specjalistów do obsługi zakupionych maszyn. Zob. R. Kapuściński, *Szachinszach*, Warszawa 1982, s. 75 n.

również *bazari*, tradycyjna irańska warstwa społeczna złożona z bazarowych kupców i wytwórców. Jej członkowie charakteryzowali się różnym stopniem zamożności i wykonywali różne zawody, od drobnego rzemieślnika do bogatego bankiera, jednak łączył ich konserwatyzm, przywiązanie do religii oraz zdecydowany sprzeciw wobec okcydentalizacji, w której widzieli zagrożenie zarówno dla swojego sposobu życia, jak i dla swojego źródła utrzymania – tradycyjnych targów miejskich, które często znajdowały się w pobliżu miejsc kultu. Sprawili to, że *bazari* byli naturalnymi sprzymierzeńcami fundamentalistów islamskich²¹.

Opozycja religijna zaczęła się kształtować już na początku rządów Rezy Chana. Do jej powstania w znacznym stopniu przyczyniły się reformy modernizacyjne wprowadzone przez dyktatora, takie jak zakaz noszenia tradycyjnego stroju przez mężczyzn i czadoru przez kobiety, powołanie Uniwersytetu Teherańskiego, pozbawienie uprawnień prawniczych szkół muzułmańskich. Szczególnie dotkliwe i poniżające dla konserwatystów, którzy w średnich i niższych warstwach społeczeństwa stanowili większość, były zasady dotyczące ubioru kobiet: ze względu na brutalnie egzekwowany²² zakaz noszenia czadoru wiele Iranek przestało wychodzić z domów, a wiele dziewczynek zostało wypisanych ze szkół, by nie musiały pokazywać się w miejscach publicznych z odkrytą głową. Władze ignorowały także tradycje dotyczące postu i zakazywały publicznego obchodzenia niektórych świąt. Jednak mimo powszechnego wśród konserwatystów oburzenia wywołanego tymi prawami przywódcy religijni przez wiele lat nie podejmowali właściwie żadnych działań, by sprzeciwić się szachowi. Co prawda, lokalnie zdarzały się manifestacje skierowane przeciw jego władzy, lecz nie stanowiły one części jakiegoś kompleksowego planu oporu. Do najpoważniejszego incydentu doszło w 1935 r., gdy szach skierował armię przeciw wiernym zgromadzonym w mauzoleum w Maszhadzie, którzy skandowali opozycyjne hasła. Zostało wtedy rannych około dwustu manifestantów, a zabitych ponad stu, w tym kobiety i dzie-

²¹ Zob. N.R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, dz. cyt., s. 222-225.

²² Zdarzało się, że policja na ulicach zmuszała kobiety do zdjęcia czadoru, a w przypadku oporu były one często bite. Zob. *Irańska rewolucja islamska – przyczyny i skutki. Koniec monarchii, powrót ajatollaha Chomeiniego – aud. Piotra Kędziorka z udziałem Krzysztofa Strachoty, etnologa z Ośrodka Studiów Wschodnich (listopad 2000 r.)* <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/926913,Ruhollah-Chomeini-przejmuje-wladze-w-Iranie> [dostęp: 10.04.2015]

ci²³. Warto zwrócić uwagę, że to właśnie w okresie rządów Rezy Chana powstało seminarium koraniczne w Kum, w którym to uczył się przyszły ajatollah²⁴ i przywódca rewolucji islamskiej Chomeini.

Ruhollah Musawi Chomeini urodził się około 1900 r. w mieście Chomejn. W wieku 37 lat został wykładowcą w szkole religijnej w Kum. Zaczął krytykować posunięcia władzy już w 1941 r. w swojej książce *Odstonięcie tajemnic*, oskarżając szacha o rozmyślne ignorowanie zasad islamu i osłabianie wspólnoty religijnej, jednak działalność otwarcie skierowaną przeciw władzy rozpoczął dopiero w latach 60²⁵. W 1962 r. zdecydowanie wystąpił przeciw przyznaniu kobietom i niemuzułmanom praw wyborczych, a także przeciw innym reformom społecznym, które uważał za owoc spisku sił wrogich islamowi, a szczególnie „żydowskich szpiegów i syjonistów”²⁶. W lipcu 1963 r. został zatrzymany z powodu przemówienia, w którym potępił rząd za wprowadzanie nowych praw. Jego aresztowanie spowodowało liczne protesty w całym kraju. Po kilku miesiącach został zwolniony z aresztu, jednak prawie natychmiast powrócił do aktywności politycznej i ponownie został zatrzymany. Ostatecznie Chomeini został skazany na banicję i udał się najpierw do Turcji, potem Iraku oraz Francji²⁷. Na wygnaniu nie przerwał swojej aktywności politycznej, przysyłając do kraju swoje przemówienia nagrane na kasetach magnetofonowych²⁸. W czasie pobytu w Iraku napisał również kolejną książkę *Opis zasady współistnienia islamu i polityki*, w której podkreślał niemożność oddzielenia polityki od Koranu. Książka ta stała się swego rodzaju manifestem religijnej opozycji²⁹.

Ajatollah Chomeini, chociaż z czasem stał się symbolem opozycji religijnej, nie był jej jedynym przywódcą. Poza nim istniało także wielu innych ajatollahów oraz myślicieli świeckich, którzy odegrali istotną rolę w przygotowaniu podłoża pod przyszłą rewolucję

²³ Zob. E. Abrahamian, *Historia współczesnego Iranu*, dz. cyt., s. 136.

²⁴ Ajatollah (arab. „ajat Allah” – „cudowny znak Boga”) – w szyizmie szczytny tytuł przyznawany wybitnym teologom, którzy są według niektórych szkół uprawnieni do stanowienia prawa. Inne określenie ajatollacha to „mardża at-taklit” – „źródło do naśladowania”. Zob. *Pojęcia, nazwy, terminy: ajatollah*, w: Z. Landowski, *Świat arabski...*, dz. cyt., s. 209.

²⁵ Zob. J. Dul, *Rewolucja Chomeiniego*, dz. cyt., s. 32 nn.

²⁶ Cyt. za: S. Bruce, *Fundamentalizm*, dz. cyt., s. 66.

²⁷ Zob. A. Palmer, *Chomeini Ajatollah (Ruhollah Musawi)*, w: tenże, *Kto jest kim w polityce. Świat od roku 1860*, tłum. W. Horabik, T. Szafrński, Warszawa 1998, s. 306 n.

²⁸ Zob. S. Bruce, *Fundamentalizm*, dz. cyt., s. 77n.

²⁹ Zob. J. Dul, *Rewolucja Chomeiniego*, dz. cyt. s. 35.

islamską. Niektórzy z nich konkurowali z Chomeinim o władzę. Trzeba tu wymienić działającego również w Komie ajatollaha Mohammada Kazema Szaritmadariego, umiarkowanego konstytucjonalistę, który w swoim nauczaniu skupiał się na zaprezentowaniu tradycyjnego, szyckiego punktu widzenia. Dzięki swojemu spokojnemu, wyważonemu sposobowi bycia oraz pewnemu dystansowi do polityki skupił wokół siebie wielu z tych, dla których rewolucyjna postawa Chomeiniego była zbyt radykalna: liberałów, konserwatystów i umiarkowanych reformistów. Innym muzułmańskim uczonym był Mahmud Taleqani, od lat 50. aktywnie działający w opozycji i kilkakrotnie skazywany za współpracę z organizacjami liberalnymi i lewicowymi. Do religijnej opozycji należeli również świeccy, przede wszystkim: inżynier i poważany wykładowca akademicki przyszły premier Mehdi Bazargan, socjolog i wybitny mówca Ali Szariati oraz główny teoretyk islamskich rządów Abolhasan Bani Sadr, autor takich prac³⁰ jak *Manifest islamskiej republiki* oraz *Fundamentalne zasady islamskiego rządu*³¹.

Z czasem opozycja, zarówno świecka, jak i religijna, zyskiwała coraz więcej zwolenników i coraz częściej występowała przeciw władzy. Jedyną odpowiedzią szacha na rosnące niezadowolenie społeczeństwa było stosowanie systemu represji, którego głównym narzędziem była sięgająca postrach tajna policja polityczna SAVAK³². Poza tym wprowadzona została ścisła cenzura, a w 1975 r. – system jednopartyjny, w którym jedyną działającą partią była ustanowione przez szacha ugrupowanie Odrodzenie³³.

W tych okolicznościach coraz więcej osób odwracało się od władzy oficjalnej do władzy alternatywnej w postaci fundamentalistycznych przywódców duchowych stojących na czele religijnej

³⁰ Od 1977 r. książki tego autora sprzedawano w setkach tysięcy egzemplarzy, a wielu handlarzy utrzymywało się ze sprzedaży tylko jego książek. Zob. N.R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, dz. cyt., s. 205.

³¹ Zob. tamże, s. 190-210.

³² SAVAK (Narodowa Organizacja Wywiadu i Bezpieczeństwa) został utworzony w 1957 r. Łączył cechy wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznej. Zajmował się inwigilacją obywateli w każdej dziedzinie życia, a w przypadku podejrzenia o działalność na szkodę państwa prowadził przesłuchania, w trakcie których stosowano psychiczne i fizyczne tortury, często prowadzące do śmierci przesłuchiwanym. Szach – generalnie żyjący w oderwaniu od problemów mieszkańców jego kraju – utrzymywał, że nie wie o stosowanych przez SAVAK brutalnych metodach i że zatrzymywani przez tę organizację dysydenci to wyłącznie niebezpieczni komuniści. Zob. L. Czulda, *Savak: irańskie Gestapo*, „Uważam Rze Historia”, nr 2, 23 luty 2014, s. 32-35.

³³ Zob. E. Abrahamian, *Historia współczesnego Iranu*, dz. cyt., s. 199.

opozycji. Opozycja ta aktywnie działała, by zwiększyć swój wpływ na społeczeństwo, tworząc alternatywne instytucje, takie jak grupy samopomocowe, banki i autobusy szkolne. Ponadto opozycjoniści utworzyli gęstą sieć małych grup spotykających się w prywatnych domach oraz powołali do życia straż obywatelską czuwającą nad przestrzeganiem zasad islamu, a także zachęcali ludzi do rozstrzygania sporów przez sądy religijne, a nie państwowe. Wszystkie te działania sprawiały, że liczba zwolenników fundamentalistycznych duchownych szybko rosła³⁴.

Co ważne, religijnych ekstremistów popierali również liberałowie, nacjonałiści i komuniści oraz inni przeciwnicy rządu, przekonani, że to właśnie ta część opozycji ma największe szanse na obalenie szacha i zaprowadzenie sprawiedliwości. Przekonanie to było dodatkowo wzmacniane przez fakt, że działający na wygnaniu Chomeini (od 1978 r. w Paryżu) często przedstawiał się jako obrońca demokracji i praw człowieka, a nie jako religijny radykał. W swoich wystąpieniach deklarował m.in. chęć wprowadzenia równouprawnienia dla kobiet oraz swobody wyboru stroju i pracy zawodowej. Spowodowało to, że także świecka opozycja zjednoczyła się pod sztandarami religijnymi, wspólnie przeprowadzając rewolucję, a potem wspólnie, przez jakiś czas, dzieląc się władzą³⁵.

Wybuch rewolucji islamskiej

W drugiej połowie lat 70. warunki ekonomiczne w kraju pogarszały się. Spadły przychody ze sprzedaży ropy i rosła inflacja, co odbiło się negatywnie na warunkach życia mieszkańców Iranu, wywołując ich rosnące niezadowolenie. Pierwsze otwarte wystąpienia przeciw władzy rozpoczęły się w 1977 r., kiedy szach pod naciskiem administracji amerykańskiego prezydenta Jimmiego Cartera nieco złagodził swoje twarde rządy. Studenci i inteligencja zaczęli wtedy pisać do niego petycje, w których domagali się przestrzegania zasad konstytucji i liberalizacji życia społecznego, a podczas spotkań poetyckich w Instytucie Goethego w Teheranie elity intelektualne po raz pierwszy publicznie podważyły legitymizację władzy Mohammada Rezy Pahlawiego³⁶.

Sytuacja szczególnie zaostrzyła się w styczniu 1978 r., kiedy prorządowy dziennik „Ettela’at” opublikował paszkwil oczerniający

³⁴ Zob. S. Bruce, *Fundamentalizm*, dz. cyt., s. 68-70.

³⁵ R. Czulda, *Iran 1925-2014...* dz. cyt., 2014, s. 95.

³⁶ T. Coville, *Najnowsza historia Iranu. Republika Irańska*, tłum. K. Pachniak, Warszawa 2009, s. 36.

Chomeiniego o tytule *Iran a czerwona i czarna kolonizacja*, w którym ajatollah został przedstawiony jako awanturnik o podejrzanej przeszłości oraz – ze względu na to, że w młodości podpisywał pisane przez siebie wiersze pseudonimem „Hindus” – o niepewnym pochodzeniu³⁷. Publikacja ta spowodowała gwałtowne protesty zwolenników ajatollaha w Komie, do stłumienia których użyte zostało wojsko. W ciągu dwóch dni zginęło wtedy co najmniej 70 osób, które, zgodnie z szyickim zwyczajem, zostały uczczone po czterdziestu dniach od śmierci. Masowe demonstracje w celu upamiętnienia ofiar odbyły się między innymi w Tebrizie, gdzie znowu doszło do zamieszek, na skutek czego zginęło kilkanaście osób. Po tych wydarzeniach w całym kraju rozpoczęły się masowe demonstracje antyrządowe i akty przemocy wymierzone w instytucje państwowe, takie jak urzędy czy posterunki policji. Coraz częściej dochodziło także do ataków na miejsca uznawane za sprzeczne z zasadami islamu – banki, kina czy kluby nocne³⁸. Ponadto dochodziło do strajków w ministerstwach, bankach i przemyśle naftowym. Szach próbował załagodzić sytuację, obiecując ograniczenie działalności SAVAK-u oraz zwiększając nieco swobody obywatelskie, co jednak miało tylko ten skutek, że jeszcze bardziej zmotywowało jego przeciwników do działania. Powiększała się baza społeczna opozycji. Pierwotnie należeli do niej głównie przedstawiciele klas średnich, ale od czerwca 1978 r. zaczęli przyłączać się w coraz większym stopniu robotnicy budowlani i przemysłowi, co zwiększyło siłę protestów³⁹.

Wiosną i latem 1978 r. nadal trwały antyrządowe wystąpienia i wciąż dochodziło do starć między demonstrantami a policją i wojskiem, skutkiem czego 11 sierpnia w kilku miastach wprowadzono godzinę policyjną, a 7 września na terenie całego kraju wprowadzono stan wojenny. Decyzja ta spowodowała, że dzień później w Teheranie odbyła się kolejna masowa demonstracja, do stłumienia której zostało wysłane wojsko. Zginęło wtedy kilkadziesiąt osób, a kilkaset zostało rannych⁴⁰.

³⁷ Zob. N.R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, dz. cyt., s. 221.

³⁸ K.M. Andrusiewicz, *Rewolucja islamska w Iranie. Przyczyny - przebieg - konsekwencje*, „Konteksty społeczne”, nr 1, 2013, s. 30.

³⁹ T. Coville, *Najnowsza historia Iranu. Republika Irańska*, dz. cyt., s. 37.

⁴⁰ E. Abrahamian w *Historii współczesnego Iranu...* przytacza następujące dane dotyczące liczby zabitych podczas tej demonstracji: „Francuski filozof Michel Foucault, który relacjonował przebieg rewolucji dla włoskiego dziennika, twierdził, że na placu Dżale zastrzelono około 4 tys. ludzi. W rzeczywistości Fundacja Męczenników, która wypłacała odszkodowania rodzinom ofiar,

W październiku rozpoczął się strajk generalny, który objął uniwersytety, przemysł naftowy, fabryki, banki, bazyry i państwowe biura. Przyłączyły się do niego także media, a nawet Organizacja do spraw Planu i Budżetu, czyli jedna z centralnych instytucji państwowych. Na ulicach trwały ciągłe walki demonstrantów z wojskiem i policją. Protestujący palili także restauracje, kina oraz sklepy. Szach, próbując po raz kolejny opanować sytuację, zdecydował o udzieleniu amnestii 1,4 tysiącom osób, co jednak było jego zasadniczym błędem, ponieważ zwolnieni z więzień opozycjoniści, często posiadający już duże doświadczenie w konspiracji i terroryzmie, natychmiast przyłączyli się do protestów⁴¹. Ponadto szach obiecał również liberalizację swoich rządów i przeprowadzenie wolnych wyborów, co dla liberalnych zwolenników demokracji na wzór zachodni oznaczało osiągnięcie sukcesu, ale nie zadowoliło przywódców religijnych⁴². W listopadzie szach powołał nowego premiera, generała Golama Rezę Azhalięgo, który, z jednej strony, zdecydował o aresztowaniu niektórych urzędników (w tym byłego szefa SAVAK-u), z drugiej zaostrzył cenzurę i rygor dotyczący stanu wojennego⁴³. Nie na wiele to się zdało, ponieważ już pod koniec listopada odbył się wielki protest zainicjowany przez przywódców religijnych, a w grudniu, z okazji rozpoczęcia miesiąca Muharram, miały miejsce liczne masowe procesje religijne na ulicach miast. Do największej doszło w Teheranie, gdzie 11 grudnia na placu Szahjad zebrał się dwumilionowy tłum, który przez aklamację przyjął rezolucję wzywającą do ustanowienia Republiki Islamskiej i powrotu Chomeiniego⁴⁴.

Wkrótce potem szach, w geście desperacji, powołał na stanowisko premiera opozycjonistę, przywódcę Frontu Narodowego, Szapura Bahtiara, który jednak, ze względu na współpracę z szachem szybko stracił poparcie opozycji. W tym momencie władza była gotowa już na niemalże wszystkie możliwe ustępstwa, byle tylko opanować sytuację. Zwolniono z więzień większość więźniów politycznych, obiecano rozwiązanie SAVAK-u oraz demokratyzację państwa, jednak także te kompromisy nie zadowoliły bardziej radykalnej, przeważają-

---

opracowała listę nazwisk osiemdziesięciu czterech osób poległych tamtego dnia w mieście". Zob. E. Abrahamian *Historia współczesnego Iranu...*, dz. cyt., s. 209.

⁴¹ Zob. R. Czulda, *Iran 1925-2014...*, dz. cyt., s. 95.

⁴² Zob. N. R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, dz. cyt., s. 225.

⁴³ Zob. tamże oraz R. Czulda, *Iran 1925-2014...*, dz. cyt., s. 96 nn.

⁴⁴ Zob. E. Abrahamian *Historia współczesnego Iranu*, dz. cyt., s. 209 n.

cej, części opozycji. W tej sytuacji szach zdecydował się opuścić Iran, wyjeżdżając, według oficjalnej wersji „na wakacje”. Kiedy opuszczał Teheran, żegnały go tłumy zwolenników, co dobrze ilustruje podział irańskiego społeczeństwa – szach, dzięki swojej szczerzej chęci poprawy stanu państwa i wielu reformom, które w ciągu kilkunastu lat doprowadziły do szybkiego podniesienia warunków życia obywateli, wciąż był uwielbiany przez znaczną część społeczeństwa⁴⁵.

Wyjeżdżając, szach pozostawił władzę w rękach premiera Bahtiaru, który jednak był bezsilny wobec narastającej fali strajków i wojskowych buntów. Protestujący uniemożliwiali pracę urzędów, na ulicach wciąż dochodziło do starć, a wielu żołnierzy przeszło na stronę rewolucjonistów, co jeszcze bardziej komplikowało sytuację. Co prawda rząd wciąż cieszył się dużym poparciem zwykłych obywateli, czego dowodem była stutysięczna prorządowa demonstracja, która odbyła się 25 stycznia 1979 r., jednak jego zwolennicy, w przeciwieństwie do muzułmańskich fundamentalistów, nie byli dobrze zorganizowani ani szczególnie chętni do walki w obronie władzy. Premier próbował jeszcze porozumieć się z Chomeinim, ten jednak zdecydowanie odrzucił propozycję negocjacji i zażądał natychmiastowej dymisji rządu⁴⁶.

Na początku lutego Chomeini powrócił do kraju, by osobiście stanąć na czele trwającej rewolucji. Zaraz po przybyciu powołał rząd rewolucyjny, któremu przewodził powszechnie szanowany religijny zwolennik laicyzmu Mehdi Bazargan. Między 9 a 11 lutego popierający ajatollaha kadeci szkoły lotnictwa wojskowego przy licznych wsparciu cywili pokonali w Teheranie Gwardię Królewską, przejmując kontrolę nad miastem i otwierając Chomeinemu drogę do przejęcia pełni władzy. Natychmiast po tych wydarzeniach wojsko złożyło Chomeinemu gwarancję neutralności, wycofując jednocześnie swoje poparcie dla oficjalnego rządu, co oznaczało praktyczny koniec rządów premiera Bahtiaru i przejęcie władzy przez ajatollaha⁴⁷.

Rewolucyjne rządy i ustanowienie Islamskiej Republiki Iranu

Rewolucyjne siły szybko przeszły od działalności chaotycznej do w pełni zinstytucjonalizowanego, uporządkowanego i skutecznego działania. Rewolucyjne komitety i sądy zostały podporządkowane organom nowej władzy: Radzie Rewolucyjnej, Komitetowi Centralnemu oraz Trybunałowi Rewolucyjnemu. Instytucje te były nadzorowane

⁴⁵ Zob. R. Czulda, *Iran 1925-2014...*, dz. cyt., s. 100-102.

⁴⁶ Zob. tamże.

⁴⁷ K. M. Andrusiewicz, *Rewolucja islamska w Iranie...*, dz. cyt., s. 31.

przez Chomeiniego i działały niezależnie od umiarkowanego rządu, kierowanego przez Bazargana, na co premier się uskarżał⁴⁸. Nowa władza szybko przystąpiła do działania: dokonano krwawych czystek wśród przewódców wojska i SAVAK-u⁴⁹, odwołano wielu ambasadorów i przedstawicieli korpusu dyplomatycznego z powodu ich rzekomych powiązań z tajną policją lub zdrady⁵⁰.

Nowa władza natychmiast rozpoczęła także stanowienie nowego prawa, które sankcjonowałyby wprowadzane porządki. Już 30 marca odbyło się referendum, w którym 98,2% głosujących opowiedziało się za ustanowieniem Islamskiej Republiki Iranu i przeciw powrotowi monarchii. Nowa republika została proklamowana już 1 kwietnia 1979 r.⁵¹ Jej konstytucja w artykule pierwszym powoływała się na wyniki referendum, natomiast w artykule czwartym ogłaszała, iż „Wszystkie prawa i przepisy cywilne, karne, finansowe, ekonomiczne, administracyjne, kulturalne, wojskowe, polityczne oraz inne, muszą być wzorowane na nakazach islamu”⁵². Najwyższym zwierzchnikiem państwa został *Wali faqih*, czyli religijno-polityczny Najwyższy Przywódca, stojący ponad parlamentem i prezydentem, na którego mianowano oczywiście, dożywotnio, Chomeiniego. Konstytucja przyznawała mu szerokie uprawnienia: weryfikował kandydatów na urząd premiera i prezydenta, miał prawo do dymisjonowania prezydenta, był zwierzchnikiem sił zbrojnych, miał prawo ogłaszania amnestii. Do niego należało także mianowanie sędziów oraz przełożonych wielu ważnych instytucji państwowych, takich jak państwowa telewizja i radio oraz dwa największe krajowe dzienniki. Ponadto nowa konstytucja wprowadziła nowe ciało opiniodawcze – Radę Strażników, złożoną z 12 duchownych, którzy mieli prawo wetowania ustaw uchwalonych przez Madżles, jeśli uznali, że sprzeciwia się ona konstytucji lub szariatowi. Z drugiej strony w konstytucji znalazły

⁴⁸ Bazargan tak skomentował ten stan rzeczy: „Teoretycznie władzę sprawuje rząd, jednak w praktyce tą osobą jest Chomeini wraz ze swoją Radą Rewolucyjną, rewolucyjnymi komitetami i związkiem, który łączy go z masami [...]. Dali mi do ręki nóż, jednak składa się on tylko z trzonka, podczas gdy inni władają jego ostrzem”. Cyt. za: E. Abrahamian, *Historia współczesnego Iranu*, dz. cyt., s. 213.

⁴⁹ „Łącznie w wyniku rewolucji Iran stracił aż 12 tys. oficerów, z czego 50% stanu osobowego od majora do pułkownika. Za korupcję, wspieranie reżimu szacha, zbrodnie przeciw narodowi irańskiemu i wystąpienie przeciwko Bogu przed plutonami egzekucyjnymi stanęli wszyscy żyjący wówczas dyrektorzy SAVAK-u.” R. Czulda, *Iran 1925-2014...*, dz. cyt., s. 104.

⁵⁰ Zob. tamże, s. 102-104.

⁵¹ K.M. Andrusiewicz, *Revolucja islamska w Iranie...*, dz. cyt., s. 31-32.

⁵² Cyt. za: tamże.

się także zapisy w pewnym stopniu demokratyzujące życie społeczne. Prawo wyborcze zostało przyznane wszystkim obywatelom – w tym również kobietom – po ukończeniu szesnastego roku życia, w parlamencie zagwarantowano miejsca przedstawicielom mniejszości religijnych, a także zagwarantowano wolność prasy, wypowiedzi, zrzeszania się i demonstracji⁵³.

Przymiotnik „islamska” w nazwie nowej republiki wyraźnie wskazywał na charakter państwa – nowe władze szybko zaczęły wprowadzać prawa zgodne z szariatem. Wyraźnie ograniczono prawa kobiet, wprowadzając surowe regulacje dotyczące ich ubioru, zachowania i dopuszczalnych zawodów, w których mogą pracować, zakazano importu alkoholu i wieprzowiny, ocenzurowano zachodnie filmy i wprowadzono zakaz słuchania muzyki pop. W następnych latach została wprowadzona bardzo rozbudowana propaganda o skali porównywalnej do tej z III Rzeszy: do szkół wprowadzono nowe podręczniki wychwalające islam i rewolucję, nazwy ulic odwołujące się do szacha zmieniono na nazwy nawiązujące do ajatollaha i męczenników, publicznie palono niewygodne książki, a dysydentów poddawano pokazowym procesom rewolucyjnym. Wszystko to spowodowało protesty intelektualistów i studentów, czyli środowisk o orientacji tradycyjnie liberalnej lub lewicowej, w reakcji na które w 1980 r. Chomeini zdecydował o zamknięciu uniwersytetów na dwa lata. Gdy je ponownie otwarto, każdy student podlegał specjalnej kontroli. Jednocześnie Chomeini powołał do życia Islamską Partię Republikańską, której hasło brzmiało „Jedna wspólnota, jedna religia, jeden porządek, jeden przywódca”⁵⁴.

Usunięcie szacha i zwycięstwo opozycji nie doprowadziło do stabilizacji na irańskiej scenie politycznej, przeciwnie – w ruchu rewolucjonistów szybko stały się widoczne rozłamy. Główna linia podziału przebiegała między zwolennikami umiarkowanej islamizacji pod wodzą prezydenta Mehdiego Bazargana, który otwarcie krytykował brutalne metody nowych władz, oraz jego następcy (Bazargan zginął w niewyjaśnionych okolicznościach we wrześniu 1979 r.), umiarkowanego liberała Abolhasana Bani Sadra, a radykałami pod wodzą Chomeiniego. Walki o władzę między tymi dwoma ugrupowaniami doprowadziły do tego, że w 1981 r. Bani Sadr został pozbawiony urzędu i musiał uciekać za granicę, co teoretycznie pozostawiło pełnię władzy w rękach radykałów. W praktyce jednak opozycja była coraz

⁵³ Zob. E. Abrahamian, *Historia współczesnego Iranu*, dz. cyt., s. 214.

⁵⁴ Zob. R. Czulda, *Iran 1925-2014...* dz. cyt., s. 104-108.

bardziej aktywna na ulicach, a urzędnicy nowej władzy często padali ofiarą zamachów terrorystycznych, przygotowywanych głównie przez komunistów, z którymi jeszcze niedawno byli w sojuszu przeciw szachowi⁵⁵.

Wydarzenia z następnych lat stanowią już historię Islamskiej Republiki Iranu, nie zaś samej rewolucji, która doprowadziła do jej ustanowienia, dlatego też niniejsza praca ich nie obejmuje. Pominięte zostały również niektóre ważne epizody, mające wymiar bardziej incydentów międzynarodowych i niedotyczące bezpośrednio przebiegu rewolucji, takie jak zajęcie w listopadzie 1979 r. przez irańskich studentów amerykańskiej ambasady.

Podsumowanie

Powyższa analiza przedstawia w ogólnym zarysie przyczyny, przebieg i skutki rewolucji islamskiej w Iranie. Wynika z niej, że rewolucja ta spowodowana była z jednej strony prowadzoną od początku XX w. okcydentalizacją Iranu, połączoną z gospodarczym i politycznym podporządkowaniem tego kraju zachodnim potęgom, a z drugiej rozrzutnością dworu i autorytarnymi rządami szacha Rezy Pahlawiego, który był odpowiedzialny m.in. za rozbudowany system represji stosowanych wobec jego przeciwników. Próbował on od lat 60. w szybkim tempie zmodernizować państwo poprzez program reform, który jednak okazał się nierealny i poniósł fiasko, zniechęcając społeczeństwo do szacha głównie z powodu przeprowadzanej radykalnej laicyzacji państwa. Rozczarowanie efektami tego planu oraz narastający w drugiej połowie lat 70. kryzys ekonomiczny doprowadziły do wybuchu niezadowolenia społecznego, kumulującego się od lat 30. XX w., oraz znacznego wzmożenia działalności opozycji pod wodzą radykalnych przywódców religijnych z ajatollahem Ruhollahem Musawim Chomeinim na czele, do której należeli również świeccy nacjonalisci, liberałowie, komuniści i bazari. W latach 1977-1978 w odbyło się wiele demonstracji, strajków i walk ulicznych, które przemieniły się w społeczną, pacyfistyczną rewolucję, na skutek czego szach, nie mogący opanować sytuacji, wyjechał z kraju, a władzę przejęła opozycja pod przywództwem Chomeiniego. Doprowadził on do przekształcenia Iranu w Islamską Republikę Iranu, na czele której stanął jako najwyższy przywódca duchowy i polityczny.

---

⁵⁵ Zob. tamże, s. 108-113.

SYLWIA MAZUREK

Rewolucja islamska w Iranie – przyczyny, przebieg, konsekwencje**Streszczenie**

Artykuł przedstawia przyczyny oraz najważniejsze okoliczności wybuchu rewolucji islamskiej w Iranie, a także prezentuje jej główne założenia oraz postaci przewodców na czele z Ruhollahem Musawim Chomeinim. Część pierwsza dotyczy powstania islamu oraz stosunku tej religii do życia społecznego i politycznego, a także definicji fundamentalizmu islamskiego, którego przykładem jest ruch Chomeiniego. Część druga dotyczy sytuacji Iranu na początku XX w. oraz rządów dynastii Pahlawi ze szczególnym uwzględnieniem programu reform modernizacyjnych. Kolejne części zawierają prezentację najważniejszych myślicieli i przywódców opozycji religijnej, opis metod działania tego ruchu, analizę przebiegu samej rewolucji z lat 1978-1979 oraz analizę sytuacji po przejęciu władzy przez obóz ajatollaha Chomeiniego w 1979 r. wraz z prezentacją podstawowych założeń Republiki Islamskiej ustanowionej po rewolucji.

Słowa kluczowe: rewolucja islamska, Iran, fundamentalizm, Ruhollah Musawi Chomeini, Islamska Republika Iranu.

SYLWIA MAZUREK

Iranian Revolution - causes, course and consequences**Abstract**

This article describes the background, causes and objectives of the Iranian Revolution and its leaders, like Ruhollah Musavi Khomeini. The first part deals with the origins of Islam, its attitude to social life and politics and Islamic fundamentalism, with a focus on the movement led by Khomeini. The second part describes the situation of Iran in the beginning of the 20th century, the rule of the Pahlavi dynasty and attempts to modernise the country through various reforms. The rest of the article presents the main thinkers and leaders of the religious opposition and their methods, the course of the revolution from 1978 to 1979, the consequences of the take-over by the group led by Ayatollah Khomeini in 1979 and the fundamental objectives of the Islamic Republic of Iran.

Keywords: Iranian Revolution, Iran, fundamentalism, Ruhollah Musavi Khomeini, Islamic Republic of Iran.